

ELŐSZÓ

AZ ÁRTÓ-VÉDŐ TÁRSADALMUNK LENYOMATAI:
LOSONCZI ÁGNES KÉRDÉSFELTEVÉSEINEK NYOMÁBAN CÍMŰ KÜLÖNSZÁMHOZ

<https://doi.org/10.18030/socio.hu.2025.4.1>

A *Socio.hu Társadalomtudományi Szemle* szerkesztősége Losonczi Ágnes 2024. augusztus 19-i halála után néhány héttel tette közzé felhívását tanulmányok írására. A 2025 második felére tervezett tematikus lapszámba Losonczi Ágnes szellemiségéhez és az általa kutatott témákhoz kapcsolódó, illetve a munkássága által inspirált írásokat vártunk.

Losonczi Ágnes (1928–2024) polgári családban született Debrecenben, közismereti és zenei tanulmányait a Dóczi Gimnáziumban és a Debreceni Zenedében végezte. A Táncművészeti Iskola pedagógia, majd a Színház- és Filmművészeti Főiskola rendező szakának elvégzése után az Eötvös Loránd Tudományegyetemen szerzett történelem szakos diplomát. 1963–1966 között az MTA Szociológiai Kutatóintézet ösztöndíjas aspiránsa, 1966–1981 között tudományos munkatársa volt, 1981–1990 között az intézet Életmód és Településszociológiai Osztály vezetője volt Szelényi Ivánnal, majd 1990 és 1992 között az intézet igazgatója Kemény Istvánnal és Hankiss Elemérrel felváltva. 1992 és 1999 között ugyanitt tudományos főmunkatársként, majd 1999-től 2005-ig tudományos tanácsadóként dolgozott.

1969-ben a szociológia tudományának kandidátusa, majd 1980-ban az MTA doktora lett. Ágnes fájalta, hogy a felsőoktatásban csak meghívott előadóként, egy-egy kurzust tartva vett részt, ennek ellenére empirikus kutatásaiban szociológusok nemzedékei nőttek fel és iskolateremtő szociológussá vált.

Szerteágazó kutatásai különböző szakszociológiákat alapoztak meg:³

- 1956–1961: *A 19. századi dráma és opera; népdal és néptánc* témáit kutatta a Táncszövetségben és a Népművészeti Minisztériumban. Írásaiban, előterjesztéseiben összekapcsolta a hagyomány és a korszerűség dimenzióit, a mindennapi kultúra és a különösség jellemzőit.
- 1963–1974: *A zene társadalmi szerepe, befogadása, zenei mozgalmak*. Aspiránsként, majd kutatóként az MTA Szociológiai Kutatóintézetében foglalkozott a témával.
- 1968–1978 között a Békés megyei empirikus kutatás (*Életmód: létfeltételek, anyagi és tárgyi viszonyok, történelmi minták továbbélése, mindennapokat vezérlő értékek*) vezetőjeként megalapozta a magyar életmódkutatást és kidolgozta ennek a szakszociológiának a fő gyűjtőkörét és módszertanát.

¹ ELTE Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Kutatóintézet; Semmelweis Egyetem Egészségügyi és Köszolgáltatási kar, Mentálhigiéné Intézet.

² ELTE Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Kutatóintézet.

³ Forrás: Losonczi Ágnes gyűjtemény – „A 20. század hangja” Kutatóműhely és Archivum <https://voices.tk.mta.hu/handle/123456789/14740>

- 1978–1997 között Zala megyében reprezentatív empirikus egészségpolitikai, intézményi, népegészségügyi vizsgálatot végzett vegyes módszerekkel, hogy feltárja az orvos-beteg viszony aszimmetrikus voltát.
- 1985–1999 között a különböző társadalmi fordulatok okait, az életfordulókat, a gyerekvárás, a születés, a gyerekek veszélyeztetettségének összefüggéseit vizsgálta, valamint az öregség, az élet utolsó szakaszának meghatározó kérdései foglalkoztatták.
- 1990–1993 között figyelme a mindennapi és politikai gyűlölet forrásaira, terjedésére és korlátaira irányult.
- 1992–2005 között több hullámban a hazai polgárosodás folyamatait vizsgálta a nyertesek és a vesztesek szemszögéből H. Sas Judittal.
- Alapítója és kutatásvezetője 1998–2001 között a Népegészségügyi kutatás Veresegyházán programnak.
- 2005–2009 között visszatért a kezdeti kutatási kérdései egyikéhez: az idő társadalmi és elméleti dimenzióinak mélyebb megismeréséhez.

Kutatói munkásságát számos díjjal ismerték el: Balázs Béla-díj (1999), Akadémiai Díj (2004), Nemes Nagy Ágnes-díj (2006), A Magyar Köztársasági Érdemrend középkeresztje (2007) Prima Primissima-díj (2007), Széchenyi-díj (2017), Hazám-díj (2019).

2024. augusztusában hunyt el 96 évesen. 2017-ben a Széchenyi-díj átvételekor úgy méltatták, mint aki a *„legeredetibb, legizgalmasabb és leginkább emberközpontú magyar szociológus”*. Hosszú, mintegy hetven évet átölelő tudományos munkássága alatt megjelent könyveiben Ágnes a szociológia számos területén igyekezett feltárni a valóságot: különleges érzékenységgel leírni és megérteni annak összetettségét az egyén és a társadalom egésze helyzetének jobbítási szándékával. Kutatásai, bár lehet, hogy nem mindig tudatosan, de egymásra épültek. A lezárt kutatási eredmények újabb és újabb kérdéseket vetettek fel, a kíváncsiság a megismerés újabb területeire irányította.

A zeneszociológia után (Losonczi 1974) az életmódkutatáson (Losonczi 1977) keresztül jutott az egészség-szociológia területére. A témában végzett első kutatása 1978–1980 között valósult meg Zala megyében 1600 fő bevonásával. Számára az interdiszciplinaritás már akkor is alapkövetelmény volt: szociológusok és orvosok együtt dolgoztak az életesemények, az életmód és a biológiai egészség tényezőinek összekapcsolásán. A kutatás során erős összefüggést találtak a gyermekkori élmények, az életút, a munka-pihenés, az anyagi helyzet, az emberi kapcsolatok és a jövőhöz való viszony dimenziói, valamint egyes betegcsoportok között. Az eredmények a társadalmi kórokozókön kívül a társadalom immunrendszerének tartalékaira is felhívták figyelmet.

„Az orvosi kórtanokat olvasva csak azt lehet csodálni, hogy egyáltalán van még ép ember, mert annyi minden veszélyezteteti az egészséget. A kutatásaimból elébem táruló társadalmi kórokozók ugyanezt a riadalmat okozták: hogyan lehet egyáltalán épen maradni ennyi teherrel, kockázat közepette? Mekkora kiegyensúlyozó erőre van szükség a mikróbák és makróbák veszélyével telített világban az életben maradáshoz? Végül is hatalmas az életerő forrás. A csoda nem az, ha megbetegszünk. A csoda az, hogy meggyógyulunk, hogy élünk.” – írta Losonczi Ágnes (1989) az *Ártó-védő társadalom* című kötet bevezető soraiban. További egészség-szociológiai kutatásaiban az egészségügyi rendszerekre fókuszált (1998), középpontba állítva a ki-szolgáltatottságot, melyet rendszer-szinten és az orvos-beteg kapcsolatban egyaránt vizsgált (1986).

1988-89-ben szülés-születés témában indult kutatása a pesti agglomeráció szegényebb településein. A kérdezettek ezúttal a harmadik trimeszterben járó, első gyermeküket váró kismamák voltak, akiket – férjükkal együtt – a szülés után néhány hónappal ismét felkerestek. A kutatás a gyermekvárás és -születés körülményeinek és a gyermek, a család további sorsának longitudinális vizsgálatát tűzte ki célul, ami végül is 2011–13-ban valósult meg a családok 20 évvel későbbi felkeresésével (Dávid et al. 2016). Losonczi következő, terézvárosi kutatását a társadalomlélektan bonyolult rendszerének megismerése ihlette. A rendszerváltás nyomán kialakuló életstratégiákat elemezve az egyéni/családi sorsok és a történelmi idő kapcsolódásaival foglalkozott (2005). Utolsó monográfiájában az idő társadalmi és elméleti dimenzióit tárta fel (2009).

Gondolkodásában, kutatásaiban és könyveiben egyaránt tetten érhető az igazi nyitottság, az a határtalan, ugyanakkor alázatos kíváncsiság, amivel mindvégig a valóságos világ megismerésére törekedett. Saját szavaival lehet talán legjobban érzékeltetni különleges szellemiségét, ami követendő lehet minden további társadalomtudománnyal foglalkozó generáció számára. A valóságos világ megismerése és megértése lebegett mindig a szeme előtt – és mi is tehát a valóságos világ megismeréséhez a kulcs? A betegség felismerésével kapcsolatban így írt az Ártó-védő Társadalom című könyvben: *„Az első lépés: az érzékelés. Ez az, ami a test és lélek jelzéseit felfogja, működését tudva-tudatlan követi. Valóban sajátos képesség „meghallani” a test-lélek kifejezéseit, ráhangolódni arra, amikor jelez valamit. Megérteni, mire kell ügyelni, mit kell tenni akkor is, ha nem elemi szükségletet kell kielégíteni, ha a figyelmeztető jel nem primér ösztönök társadalmilag engedélyezett teljesítéséért ’érvel’, akkor is, ha nem ’hangos’ fájdalommal jelentkezik. Egy jól feltett kérdés olykor többet segíthet a felismeréshez, mint valamilyen gyenge vagy rossz válasz.” Szerinte „a társadalmi faktorokat azért kell kiemelni, mert csak közös erőfeszítéssel ismerhetjük fel a valóság összetettségét, csak a társadalom képes arra, hogy tudatosan felismerje, értelemmel kidolgozza és cselekvéssel változtassa azt, ami van”* (Losonczi 1989:30).

2017-ben a Széchenyi-díj átvételekor így nyilatkozott: *„Meglehet, a válaszaimat már nem tudom megírni, de a megválaszolatlan kérdéseimet tovább fogom adni az ifjabb generációnak. Egy jól feltett kérdés olykor többet segíthet a felismeréshez, mint valamilyen gyenge vagy rossz válasz”.*

A felhívásra a tematikus lapszámba 16 absztrakt érkezett, melyekből végül hét tanulmány készült el. A jelen lapszámban megjelenő tanulmányok diszciplináris, tartalmi és módszertani sokszínűsége híven tükrözi Losonczi Ágnes munkásságának oly sok területen máig ható ihlető erejét.

Dupcsik Csaba az államszocializmus kori kórházi betegek egyszerre infantilizáló és elidegenítő egészségügyi megközelítésére utaló „Ketteske népe” című tanulmányában az egészségügyi rendszerrel kapcsolatos diskurzusok és sztereotípiák visszatükröződéseit elemzi a *Ludas Matyiban* 1949 és 1985 között megjelent karikatúrákon keresztül. A szerző – Losonczi Ágnes (1986) *A kiszolgáltatottság anatómiája az egészségügyben* című munkájának eredményeivel összhangban – megállapítja, hogy a vizsgált időszakban az egészségügyi rendszer szereplőit változatlanul a kölcsönös kiszolgáltatottság szövedéke fűzte össze.

Fiáth Titanilla magyarországi hospice részlegeken önkéntes pszichológusként és etnográfusként résztvevő megfigyeléseire alapozva az „Akkor még lezseren vettem” – Hospice-részlegeken elhelyezettek halálképe című írásában azt vizsgálja, hogy a haldoklás tapasztalata hogyan formálódik a hazai kórházi ellátást igénybe vevő súlyos betegek esetében, különös tekintettel a „haláltagadás” jelenségére. A halál közelségének belátá-

sa egy fluktuáló, nem pedig szakaszosan építkező folyamat, amit nehezít, hogy ez a hozzátartozókhöz fűződő, vagy az egyén identitása szempontjából kulcsfontosságú szerepek elvesztését is jelenti.

Herczeg Viktória, Beke Szilvia és Nagy Terézia Az együttműködés kérdése az óvodai és iskolai szociális segítők és a nevelési, oktatási intézmények között című tanulmánya az óvodai és iskolai szociális segítők mindennapi tevékenységét és a pedagógusokkal/oktatókkal, valamint más szakemberekkel való együttműködését, az ezt befolyásoló tényezőket vizsgálja. A vignettamódszert alkalmazó adatfelvételen alapuló kutatás alátámasztja, hogy mind az óvodai és iskolai szociális segítők, mind a pedagógusok/oktatók részéről a segítségkérést valószínűsíti a másik fél együttműködési hajlandóságának érzékelt mértéke. Bár a szociális segítők segítségkérését nem befolyásolta más szakemberek jelenléte az intézményben, a pedagógusok/oktatók esetében az iskolapszichológus, a fejlesztőpedagógus, a gyermek- és ifjúságvédelmi felelős, valamint a védőnő jelenléte is növelte a gyermekjóléti rendszertől való segítségkérés valószínűségét.

Kisdi Barbara a szüléskultúra magyarországi változásai áttekintő tanulmányában kiemeli, hogy Magyarországon Losonczi volt az első, aki a szülés társadalmi meghatározottságát és az egészségügy anomáliáit feltáró kutatási programja keretében társadalomtudományi megközelítéssel vizsgálta a szülés minőségének kérdését. A szerző – többek között a szülési attitűdökkel, a szülésélménnyel, az otthonaszüléssel, a dúlással, a szülésznők helyzetével foglalkozó korábbi kvalitatív vizsgálatainak eredményeit összefoglalva – azt hangsúlyozza, hogy akárcsak Losonczi Ágnes kutatásainak idején, továbbra is a bizalom hiánya tartja fenn a kiszolgáltatottságot, aminek legfőbb oka a rövid távú gondolkodás.

Kovács Katalin, Kollányi Zsófia Katalin, Boros Julianna és Szántó Zsuzsa Losonczi iskolateremtő egészség-szociológiai vizsgálatainak nyomdokain a cukorbetegség szemszögéből mutatják be a kezelésükkel kapcsolatos, számukra legfontosabb problémákat a Biomedikális univerzum és individuális szenvedés: Cukorbetegség betegútjai a magyar egészségügyi rendszerben című írásukban. 24 interjú alapján három különböző gondozási rezsimit azonosítottak be, és árnyaltan írják le a rendszer egyenlőtlenségeinek dinamikáját.

Lengyel Anna és Danis Ildikó a gyermektelenség és a nehezített gyermekvállalás társadalmi megközelítéseit egy szakirodalmi áttekintés keretében bemutató cikke a reprodukív döntéseket alakító mai magyar társadalmi, kulturális és intézményi mechanizmusokat járja körül. Vizsgálódásaik során fontos inspirációt jelentett számukra Losonczi munkássága, akinek egyik fontos kérdésfelvetése volt, hogy az alapvetően biológiailag meghatározott gyermekvállalás megvalósulását miként befolyásolhatják az adott társadalomra jellemző hatásmechanizmusok.

Svégel Fanni „A szülés terei” című tanulmányában Losonczi terhességgel és szüléssel kapcsolatos kutatásai nyomán a szülés intézményesülésének társadalomtörténeti folyamatait vizsgálja két erdélyi női önéletrajz áttekintésével. Az új – mikroszintű – forrásanyagokat feldolgozó munka a szülőotthon mint új intézmény megjelenéséhez kapcsolódó a 20. század közepén a romániai magyar kisebbség körében megélt tapasztalatokat mutat be.

Tematikus számunk részeként közöljük Losonczi Ágnes szakmatörténeti életútinterjúját is, melyet Tibori Tímea készített 2011-ben, s amit Ágnes kutatásainak jelentős részével együtt a – Magyar Tudományos Akadémia Szociológiai Kutatóintézetében 2009 tavaszán életre hívott és ma az ELTE Társadalomtudományi Kutatóközpont Kutatási Dokumentációs Központjának részeként működő – „A 20. század hangja” Kutatóműhely és Archívum a magyar társadalomkutatási örökség megbecsült részeként őrzi.⁴

4 <https://voices.tk.mta.hu/handle/123456789/14740>

HIVATKOZÁSOK

- Dávid B. – Barna I. – Bóné V. – Hegedűs R. – Izsák É. (2016) *A rendszerváltás családtörténetei*. Budapest: L'Harmattan.
- Losonczi Á. (1974) *Zene – ifjúság – mozgalom*. Budapest: Zeneműkiadó.
- Losonczi Á. (1977) *Az életmód az időben, a tárgyakban és az értékekben*. Budapest: Gondolat.
- Losonczi Á. (1986) *A kiszolgáltatottság anatómiája az egészségügyben*. Budapest: Magvető.
- Losonczi Á. (1989) *Ártó-védő társadalom*. Budapest: Közgazdasági és Jogi.
- Losonczi Á. (1998) *Utak és korlátok az egészségügyben*. Budapest: MTA Történettudományi Intézet.
- Losonczi Á. (2005) *Sorsba fordult történelem*. Budapest: Holnap.
- Losonczi Á. (2009) *Az ember ideje – Esszék az időről*. Budapest: Holnap.